

המשנה ברורה הוסיף, על פי ראשונים ואחרונים, שאסור גם לטלטל את המת למקום צדדי, ואפילו על ידי נוכרי:

אפילו להוציאו ולהניחו בכוך – אע"ג דאינו אלא טלטול על ידי נכרי לא רצו להתיר משום כבוד המת דאדרבא כבוד המת הוא שלא יתחלל שבת ויוהכ"פ דחמירי על ידו.
משנה ברורה, תקכו ס"ק יז

אולם בגמרא בשבת מבואר כי מותר לעבור על איסורי דרבנן, איסור מוקצה, על מנת שלא יהיה בזיון המת:

איתמר, מת המוטל בחמה, רב יהודה אמר שמואל: הופכו ממטה למטה. רב חנינא בר שלמיא משמיה דרב אמר: מניח עליו ככר או תינוק ומטלטלו.

בבלי, שבת מג ע"ב

וכך נפסק ברמב"ם בהלכות שבת (כו, כ-כג) ובשו"ע (אורח חיים, שיא).

פינוי חלל במלחמה כדי למנוע פגיעה במוראל הלוחמים

במציאות הצבאית והאזרחית הנוכחית, שבה אנו נתונים במתקפת טרור, עומדת בפנינו השאלה – האם בשבת מותר לפנות חלל מזירת האירוע מחשש לפגיעה במוראל החיילים או האזרחים, כאשר הדבר כרוך במלאכות האסורות מדאורייתא.

ידידי הרב ד"ר מרדכי הלפרין (תחומין כב, "פינוי חללים בשבת" עמ' 104-115) סקר באופן מדויק את ההיתרים השונים שניתנו לפינוי חללים בצה"ל, ממלחמת ההתשה ואילך, ולהלן תמצות סקירתו. אפשר לדרג את ההיתרים בשלושה שלבים:

א. פינוי ממעוז;

ב. פינוי משטחים קדמיים שדרכם עוברים הלוחמים;

ג. פינוי חללים בזמן הפסקת אש ובפעולות טרור.

א. פינוי ממעוז

במלחמת ההתשה דן הגר"ש גורן בפינוי חלל מהמעוז שבו הוא נפל, והתיר בתנאים מסוימים גם איסורי דאורייתא¹:

על אף ההלכה התלמודית וההיסטורית הברורה שאין לחלל שבת בפינוי חללים, כפי שמבואר בסוגיות התלמוד ובשולחן ערוך, וכן משמע מספר חשמונאים ב' פי"ב...

מאחר ובתנאי הלחימה הקיימים כיום (טבת תש"ל, (חורף 1970) בקו התעלה ובמוצבי הבקעה, השארת החלל שלנו במקום נפילתו בקו למשך יום שלם עלולה לפגוע קשות בכושר הלחימה של החיילים ובמוראל שלהם. ראיה לכך יש להביא מהמבואר בילקוט שמעוני שמות רמז רכ"ז על הפסוק: 'כי קרוב הוא': ד"א כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם. משמע שהשארת לוחמים הרוגים בשדות הקרב גורם להורדת מוראל הלוחמים עד כדי כך שבגלל זה הקב"ה לא הוביל את ישראל דרך ארץ פלשתים שמא יראו את בני אפרים הרוגים ויחזרו למצרים.

בהתחשב ברגישות הנפשית המיוחדת שיש לנו כלפי בנינו הנופלים, וכיון שפינוי בידים שלא ברכב מהווה סכנה למפנים העלולים להפגע מאש האויב תוך כדי הליכה ברגל, אנו מתירים לפנות החללים ברכב בשבת למקום הקרוב ביותר לשמירת חללים, ואין להסיעם משם למתקן החללים המיוחד בשבת.

היתר זה כוחו יפה כאשר החלל נפל בליל שבת או בשעות הבוקר של שבת, שאם לא יפונה בשבת יצטרך לשהות במקום זמן רב. אבל כאשר נפל בשבת אחר הצהרים, יש להמתין מלפנותו

1 הובא גם בשו"ת משיב מלחמה ח"ב סימן קיז, הציטוט מובא כאן לפי המכתב המקורי שציטט הרב הלפרין בתחומין שם.

עד מוצאי שבת. במקרה זה יש לכסות החלל בשמיכה ולהציב עליו שמירה בהתאם להלכה ולמנהג...

ב. פינוי משטחים קדמיים שדרכם עוברים הלוחמים במלחמת יום הכפורים התירו הגר"ש גורן ורבנים צבאיים נוספים פינוי חללים הנמצאים על הדרך כאשר הפינוי היה כרוך בסיכון המפנים. בסקירתו, מסכם הרב הלפרין (עמ' 111):

בשתי המלחמות – מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכפורים – קיום ההיתר נבע מהמשך המלחמה וממצב פיקוח נפש הכרוך בהמשך הפינוי. החידוש בפסיקה לא היה חידוש הלכתי, אלא בהערכת המציאות, ובקבלת ההנחה שפגיעה במוראל לוחמים עקב אי פינוי של חבריהם החללים פוגעת בכושרם המבצעי ומסכנת עקב כך חיי אדם. ההיתר נבע ישירות מהנחה זו.

ג. פינוי חללים בזמן הפסקת אש ובפעולות טרור בזמן מלחמת שלום הגליל, אחרי הפסקת האש ביום שישי (י"ג בתמוז תשמ"ב) בשעה 12 בצהריים, עמדה השאלה האם מותר להמשיך ולפנות חללים בשבת. בסקירתו של הרב הלפרין הוא מביא את הדיון ביק"פ (יחידת קבורה פיקודית) שבו ניכרה המבוכה והבלבול שהיו באותה השעה בכל הנוגע לפינוי החללים לאחר הפסקת האש. במאמרו של הרב הלפרין הוא מסכם (עמ' 115):

במבצע של"ג נקבע כי מהעקרון (שמקורו בברייתא בעירובין, שם) על פיו החשש מחידוש האש על ידי האויב מוגדר כפיקוח נפש ומתיר גם איסורי תורה, יכול לנבוע היתר לפנות חללים מאזורי הלחימה גם בשבת שנכנסה בסמוך להפסקת האש.

אולם יש להדגיש כי במקרים אחרים, בהם קיימת הפסקת אש יציבה בגמר מלחמה בה "נצחו ישראל את אומות העולם" ואין סכנה מיידית לחידוש האש, אזי לא נידון ולא נקבע במלחמת

סימן ה: פינוי חללים בשבת

של"ג שום היתר לחלל שבת לצורך פינוי חללים, גם אם עלולה להיות פגיעה במוראל החיילים בסמוך לידם.

הרב הלפרין מדגיש כי במלחמת "שלום הגליל" ההיתר לפנות חללים בשבת בשעת הפסקת האש נבע משבריריותה של אותה הפסקת אש קונקרטית. באותה עת איש לא ידע כמה זמן תחזיק והאם לא תתחדש הלחימה כבר תוך כדי השבת. היה קיים חשש, שאם לא יפנו את החללים, עלול להיווצר אותו המצב שממנו חששו במלחמת יום הכיפורים – מציאותם של חללים על הדרך שתפגע במוראל של הכוחות הלוחמים.

אם כן, בסקירתו של הרב הלפרין מצינו היתר לפנות חללים בשבת רק בעת הלחימה (או במצב שבו קיים חשש שהלחימה תתחדש), כאשר הימצאות החללים מעוררת חשש לפגיעה בתפקודם של הלוחמים.

לענ"ד מסקנתו אינה פשוטה ויש להעלותה לדיון מחודש, כפי שייעשה בהמשך הדברים.

דיון מחודש לאור פיגועי הטרור

השאלה המרכזית העומדת לדיון היא פינוי חללים אחרי פיגוע טרור בשבת. כלומר – לאחר פיגוע שבו נהרגו חיילים או אזרחים על הדרך, כאשר אין יכולת לפנותם למתקן קרוב ללא איסורי דאורייתא, האם יש להשאיר את החלל כל השבת על אם הדרך ולהסתפק בשמירה עליו? האם בפיגוע המוני, שבו לא ניתן לפנות את הגופות ללא איסורי דאורייתא, יש להותיר את זירת האירוע כמות שהיא, עם חלקי הגופות הפזורים? האם אין בכך פגיעה מוראלית ברמה המטילה מורך בלבב העם?

יש להעיר, שגופה הנמצאת על אם הדרך פוגעת באופן ישיר במוראל הלוחמים וממילא בלחימה עצמה, ואין לדמות מקרה זה לשאלה של פינוי גופות אזרחים המצויות בזירת פיגוע טרור מחשש

לפגיעה עקיפה במוראל הלאומי הכללי. יש צדדים שבהם השיקול של פגיעה ישירה בלוחמים מהווה סיבה לפיקוח נפש, אולם יש צדדים שהמוראל הלאומי הכללי, השלכותיו על המלחמה וכיוצא בה, יכולות להיות מכריעות בקנה-מידה לאומי. בהקשר זה יש לציין כי ביישוב קטן, ישנם מקרים שהפגיעה המוראלית יכולה להוות זרז לקריסה חברתית.

כמו כן יש להתחשב בשני גורמים נוספים – החשש מפני חטיפת גופות בידי המחבלים (במטרה לדרוש שחרור מחבלים או כדי לפגוע בציבור הישראלי ולהחליש את כוח עמידתו), כפי שאירע במספר אירועים בעבר, וכן יש לשקול את רמת סיכון החיילים השומרים על החלל, כאשר זה מוטל על אם הדרך.

בדיון של רבני הר חברון עם הגאון הרב דב ליאור שליט"א (אחרי הפיגוע באדורה) טען הרב ליאור שהרוג הנמצא בדרך ואין אפשרות לפנותו בלא חילול שבת דאורייתא, אין לפנותו בשבת. לאחר שטענתי שאם נשאיר את החלל בשטח יהיה חילול שבת גדול יותר על מנת לשמור על המקום, הוסכם שיש לפנותו. אולם לענ"ד, באירוע טרור, גם מעיקר הדין יש לפנות את החללים, מכיון שפינוי חללים משדה הקרב מהווה חלק אינטגרלי מן הלחימה, וכמו שהבאנו לעיל שבמלחמה מותר לבצע גם דברים שבהם עצמם אין משום פיקוח נפש אולם הם מהווים חלק אינטגרלי מן הלחימה.² וכמו כן, לענ"ד, מתוך זהירות יתירה ויראת הוראה גדולה, גם אזרחים שנרצחים בשבת – אם אין אפשרות לפנותם ללא עשיית איסורי דאורייתא ובהשאתם בזירה תהיה בהלה גדולה – יש לפנותם בשבת גם אם הדבר כרוך באיסורי דאורייתא.

שוחחתי עם הרב ליאור שליט"א, וגם הוא הסכים שבמקרה שאין אפשרות לפנות חלל ללא איסורי דאורייתא מותר לפנות משדה הקרב

2 לאחר אותו דיון שוחחתי על הסוגייה עם מח"ט יהודה דרור ויינברג הי"ד והוא שלל באופן נחרץ את הרעיון להשאיר חלל בשטח. לצערנו, דרור פסק על פינוי בשבת לעצמו וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

או מזירת הפיגוע. בשיעור בישיבה, ביום העיון לזכר הנרצחים בפיגוע בעתניאל, קשר הרב ליאור את היתר הפינוי גם לחשש "בעתה" שקיים בציבור, שיש להתייחס אליו כפיקוח נפש, כפי שציינו לעיל.

ידידי הרב אבירן בספרו "דרכי חסד" הולך בכיוון זה, להתיר פינוי חללים בשבת כחלק מצרכי המלחמה, ולאחר דיון ארוך בגדרי היתר מלחמה בשבת מסכם:

...אם כנים הדברים, נמצא דלענין הפינוי של החללים משדה הקרב, גם כאשר החשיבות המוראלית איננה מכרעת, אם בפינוי החללים יש משום סיוע בלבד למאמץ המלחמתי הכולל יהיה מותר לחלל את השבת. והדבר צריך עיון והסכמת גדולי המורים. ושמעתי מהגרשז"א שליט"א [זצ"ל], שצידד לומר כלל גדול בענין זה והוא: שכל שענין פינוי החללים מעורר בהלה גם בימות החול וממהרים לפנותם למנוע מורך לב מותר לפנותם בשבת, שמידת הבהלה מורה על הדחיפות והחשיבות שיש לפינוי.

דרכי חסד, פרק י, ב³

סיכום

ראינו פער גדול בין הדין המקורי העוסק בדיני מת במישור הפרטי, ובין הדיון בפינוי חללים במלחמה משדה הקרב ומזירת האירוע; ועדיין חובה מוטלת על מורי ההוראה בכל אתר ואתר להיזקק לעיון רב וסייעתא דשמיא על מנת שלא תצא תקלה מתחת ידינו.

אולם, לצערי, פעמים רבות נעשות הפעולות בשטח ללא שליטת הגופים ההלכתיים (צבאיים או אזרחיים) ואף ללא תיאום עמם.

3 בנוסף בספרו "שבת ומועד בצה"ל" (עמ' יז) מביא: "שמקובל בבית מדרשה של הרבנות הצבאית כי בדרך כלל אין מפנים חללים בשבת משטחי הקרבות, אלא אם כן...תפגע רוח הלוחמים כך שלא יוכלו לתפקד כדבעי". וממשיך שם, על פי חידושו, להרחיב את ההיתר.

לדוגמא, בפיגוע בחברון בליל שבת קודש (י' בכסלו תשס"ג) שבו נפלו שניים-עשר שוטרים, חיילים ואזרחים (ובניהם מח"ט יהודה דרור ויינברג הי"ד) פונו החללים לקרית ארבע על ידי אמבולנסים תוך חילול שבת דאורייתא.⁴ נשאלת השאלה – האם באותו מקרה היה מותר אכן לחלל שבת באיסורי תורה? באותו מקרה ספציפי, ברור שהייתה אלטרנטיבה של פינוי רגלי לקרית-ארבע הסמוכה הכרוך באיסורי דרבנן בלבד.⁵

אמנם, ידוע לי שדעתו של הגאון הרב דב ליאור שליט"א, רבה של קרית-ארבע, לאסור פינוי חללים הכרוך באיסורי דאורייתא, כבמקרה זה, אלא שבפועל לא לרב ליאור ולא לרב החטיבתי הייתה שליטה על ניהול האירוע.

4 כך העידו בפניי במוצש"ק צוות מד"א עתניאל והרב החטיבתי.

5 בנוסף, באותו אירוע הובאה למקום ע"י הצבא משאית קירור לאיסוף החללים, וכל זאת בניגוד לסיכום שנעשה עם הרב החטיבתי (כך העיד הוא בפניי). בפיגוע בעתניאל הוריתי להעביר את הגופות לחדר הקירור של הישיבה, על פי ההיתרים המקובלים בשו"ע, על מנת למנוע מהצבא לחלל שבת באיסורי תורה סביב זיהוי הגופות (בכתיבה וכדומה) – פעולות שלענ"ד אסורות בשבת, אך הצבא מבחינתו לא נמנע מלחלל שבת באיסורי תורה בכל הקשור לתהליך. הסיבה לחוסר התייחסות המערכת הצבאית להנחיות ההלכתיות במקרים כאלו נובעת, לצערי, מהפרדת מערכות הקיימת בין הגופים הלוחמים ובין אנשי הרבנות הצבאית, וממילא הדברים נעשים ללא מורה הוראה.